

For en ikke-instrumentell bruk av historien

Utgangspunktet for denne artikkelen er en kritisk refleksjon over om det er riktig, og hva det i så fall vil si, at Foucault 'bruker historien'.

Vårt hovedpoeng er todelt: Det historiske materialet har på den ene siden vært mer avgjørende for Foucaults teoretiske utvikling enn det filosofene har vært villige til å innrømme. Samtidig, på den andre siden, kan ikke det historiske materialet reduseres til gitte fakta, slik premisset ser ut til å være i noe av den kritikken historikere har reist.

For å underbygge vårt poeng, vil vi forsøke å samle trådene fra to av det siste tiårets Foucaultlesninger. Disse er interessante for oss, fordi de i større grad åpner for å forstå den gjensidige og dynamiske relasjonen mellom det teoretiske og empiriske i hans forfatterskap, og fordi vi som sagt ønsker å problematisere en lesning av Foucault som skiller den filosofiske teorien og det historiske materialet.

Det dreier seg for det første om en bok av filosofene Jason Glynnos og David Howarth, *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory* (2007). Vi mener at begrepet 'retroduksjon', som der lanseres, er en god beskrivelse av hvordan Foucault arbeider, og av en måte å tenke 'bruk av historien' som ikke reduserer det historiske materialet til teoretiske eksempler. Gjennom begrepet retroduksjon vil vi vise hvordan teori er en dynamisk, og ikke statisk størrelse.

Deretter skal vi med hjelp av Judith Revel (Revel 2002 og 2010) se hvordan Foucault med utgangspunkt i Georges Canguilhem utvikler en 'måte å arbeide på' som tar utgangspunkt i forholdet mellom tenkning og det man kan kalle det 'fremmede materiale' i historien. Dette knytter an til temaer i Foucault sitt eget forfatterskap som diskontinuitet og problematisering. Uttrykket 'fremmed' viser til det ved et historisk materiale som ikke lar seg analysere av de begreper og arbeidsmetoder vi vanligvis bruker.

Sammenhengen mellom artikkelens to punkter ligger i en demonstrasjon av hvordan det i Foucaults forfatterskap er arbeidet med det historisk 'fremmede materialet' som genererer bevegelser i tenkningen, og som krever at han danner nye dekkende begreper, og at det historiske materialet ikke bare blir brukt som eksempler på Foucaults teoretiske begreper. Med det ønsker vi å framvise en 'bruk av historien' i Foucaults arbeid, som ikke må forstås instrumentelt, men generativt og retroduktivt.

Avslutningsvis vil vi problematisere noen aspekter ved Foucaults bruk av historien.

Retroduksjon mellom teori og empiri

Jason Glynos og David Howarth tilhører den såkalte Essex-skolen innenfor diskursanalysen, og videreutvikler i boken *Logics of critical explanation in social and political theory* (2007) begrepet *retroduksjon* som en alternativ slutningsform til induksjon og deduksjon. Aristoteles er opprinnelig kreditert for å ha identifisert retroduksjonen, men begrepet har blitt utviklet i moderne vitenskapsfilosofi av Charles Sanders Pierce (som abduksjon), Norwood Hanson og andre.

Et avgjørende poeng i den retrodiktive slutningsformen, slik Glynos og Howarth presenterer det, er bruddet med vitenskapsfilosofen Hans Reichenbachs klassiske skille mellom *opdagelseskontekst* og *begrunnelseskontekst*.¹ Reichenbach beskriver utviklingen av vitenskapelige teorier slik at de starter med observasjoner som danner grunnlag for å danne hypoteser. Dette er teoriens oppdagelseskontekst. Så forlater forskerne oppdagelseskonteksten og begir seg inn i begrunnelseskonteksten der de tester den eller de hypoteser man har dannet seg i oppdagelseskonteksten. Testen av en vitenskapelig hypotese følger deretter det hypotetisk-deduktive skjemaet hvor man tester hypotesen ved å forutsi utfallet av eksperimentet. Om testen er negativ er hypotesen falsifisert, om den er positiv er den verifisert, eller i det minste styrket.

Glynos og Howarth ønsker å oppløse dette skillet for å forstå hypotesedannelse på en langt mer dynamisk måte. Med det mener de å oppnå en mer realistisk og dialektisk forståelse av forholdet mellom teori og empiri. En hypotese i retroduktiv forstand er justerbar, parallelt med at man jobber med empirien. Vi forlater med

andre ord aldri oppdagelseskonteksten, men endrer hypotesen samtidig som vi forsøker å begrunne den.

Videre påpeker Glynos og Howarth at retroduksjon er forbundet med, men likevel forskjellig fra, induksjonen og deduksjonen:

Retroduksjon er på linje med induksjon i å hevde at det bærende i et resonnement peker fra dataene til lovene. Men [...] induktive og deduktive resonnement kan ikke frambringe noen teorier eller lover i det hele tatt (Glynos og Howarth 2007: 25).²

Det samme kunne man sagt om hypoteser i historieskrivningen. Kildene er avgjørende for å konstruere teoretiske hypoteser, men på den andre siden taler ikke disse til oss uten at man ordner dem på en bestemt måte. Dette har ledet mange til å innta et 'perspektivistisk' syn på historien, som innebærer at alt, i større eller mindre grad, er teoretiske konstruksjoner: Man har bare tilgang til historien gjennom mer eller mindre teoretiske briller, gjennom de spørsmålene man stiller, og kanskje også gjennom ens personlige bakgrunn og interesser.

Med det retroduktive resonnementet kan man imidlertid artikulere denne forbindelsen mer elegant og komplekst. Retroduksjonsbegrepet tillater oss å tematisere den gjensidige påvirkningen mellom teori og empiri, i stedet for å arrangere dem rent og ryddig ved siden av hverandre. En kritisk refleksjon over denne dynamikken kan hjelpe oss å unngå både å presse en teori på et materiale, og å streve etter å avkrefte gyldigheten av en teori ved hjelp av det.

Selv om Glynos og Howarth utvikler dette resonnementet i forbindelse med politisk filosofi er tenkemåten like relevant for historieskrivningen.

Retroduksjon hos Foucault: Episteme og biopolitikk som retroduktive begreper

Det trenger ikke engang dreie seg om uttalte historiske hypoteser, det kan være like fruktbart å analysere analytiske og syntetiske begreper på denne måten. La oss eksemplifisere dette ved å se nærmere på begrepet 'episteme', slik det ble utviklet av Foucault i *Ordene og tingene*.

I innledningen til den engelske utgaven, som kom i 1970, skrev

Foucault at ”denne bog bør læses som et sammenlignende studie”, og at hans analyser ikke var ment å tematisere klassisismen generelt, verken som ’Weltanschauung’ eller ’tidsånd’, men var ment som ”et strengt ’regional’ studie” av enkeltvitenskaper, sett i sammenheng med hverandre (Foucault 2003: 17). Det som på den andre siden, fortsatte han, gjorde *Ordene og tingene* så forskjellig fra vitenskapshistoriske studier av de enkelte fag, var at den sammenlignende metoden frambrakte resultater som var ”forbløffende forskjellige” fra dem. Resultatet av sammenligningen framviste det Foucault kalte ”kundskabens positive ubevidste”, som bestod av de ”samme regler til at definere genstandene, der var særegne for deres studiefelt, til at forme deres tankebegreber, til at konstruere deres teorier” (Foucault 2003: 19). I *Ordene og tingene* sammenlignet og kontrasterte han tekster fra naturhistorie/biologi, generell grammatikk/filologi, og rikdomsanalyse/klassisk økonomi. I denne prosessen ble kilde-tekstene fra disse feltene organisert gjennom fellesbegrepet ’epistemet’, *samtidig* som begrepet ble generert gjennom sammenstillingen.

Altså: Gjennom dette konkrete og sammenlignende studiet av tekster fra definerte fagområder, framkom det resultater, som både gjorde ham i stand til å artikulere den ’arkeologiske metode’ og det analytiske begrepet ’episteme’. Kunnskapens utematiserte prosedyrer, ’positive ubevisste’, ’historiske *a priori*’ eller mulighetsbetingelser (Foucault 2003: 31) dukket opp som analytiske kategorier underveis i det sammenlignende studiet, og kan vanskelig sies å være et teoretisk utgangspunkt.³

I siste halvdel av 60-tallet mente Foucault seg misforstått på særlig to områder: For det første ble epistemet forstått som et enhetlig, koherent og lukket tankesystem, som tvang seg på de historiske diskursene. For det andre ble den diskontinuerlige overgangen fra et episteme til et annet automatisk forbundet med et relativistisk syn på (idé)historien (Revel 2008: 45). Det er en viss ironi i dette, for det var nettopp for å unngå konnotasjoner av den første typen at Foucault valgte å bruke ’episteme’ i stedet for de mer vanlige begrepene ’system’ og ’struktur’. Eller: Kanskje epistemet bør forstås som et reforhandlet system/struktur-begrep, som tok høyde for det komparative arbeidet? Foucault skrev i 1968 at en epokes *episteme* ikke var ”summen av dets kunnskaper, eller den generelle undersøkelsesmetoden, men gapet, avstanden, motsetningene og forskjellene

i relasjonene mellom de ulike vitenskapelige diskursene” (sitert i Revel 2008: 46). Judith Revel tolker dette som at epistemet derfor er ”artikuleringen av et mangfold av systemer i møte med hverandre” (Revel 2008: 46). Dette mangfoldet kan bare ha vært synlig *parallelt med* det analytiske og sammenlignende kildearbeidet, artikuleringen av begrepet foregår med andre ord underveis.

Men heller ikke ‘epistemet’ varte evig. Undersøkelsene av fengsels-, militær-, og skolevesenet, og forholdet mellom kunnskap og makt, som Foucault utførte i *Overvåkning og straff*, medførte at både problemstillingen og kildeutvalget endret seg. Konsekvensen var at Foucault nok en gang måtte reforhandle begrepene sine. ‘Episteme’ ble forlatt til fordel for ‘dispositivet’, som både tok høyde for sammenstillingen av det visuelle – arkitekturen i fengselet for eksempel – og det som ‘lot seg uttale’, for eksempel om de innsatte, og som innreflekterte maktforhold internt i den kunnskapen som ble generert gjennom denne sammenstillingen.⁴ Dermed ble også det klassiske, weberianske maktbegrepet reforhandlet, uten at vi har tenkt å gå nærmere inn på dette i denne omgang.

De tallrike begrepsendringene i Foucaults forfatterskap har ført til at mange har diskutert om det finnes brudd i hans forfatterskap, eller om det i det minste må forstås i stadier. Noen vil ha det til at endringene skyldes at Foucault forandrer interesser og lanserer nye filosofiske prosjekter underveis. Vi ser det heller som en naturlig prosess for en forfatter som jobber retroduktivt, og begrepsendringene som naturlige resultater av reforhandlinger med nytt kildemateriale.

Man kan også analysere begrepet ‘biopolitikk’ på samme måte. Begrepet dukker opp på slutten av *Vilje til viten* og i forelesningsrekken *Il faut défendre la société* på Collège de France samme år (1976). I *Vilje til viten* skildres en maktform med to poler: ”Disciplineringen af legemet og reguleringen af befolkningen udgør de to poler, omkring hvilke organisationen af magten over livet udvikles” (Foucault 2002: 144). Biomakten viser seg da som relatert til den disiplinære maktform ved at begge har kroppene som objekt. Men der disiplinen griper inn i kroppens mikrofysikk, retter biomakten seg mot kroppen som levende vesen og styrkingen av denne.⁵ Biopolitikken utgjør da en form for koordinering av disse to polene. Samtidig ser biopolitikk ut til å skille seg fra den disiplinære maktformen ved

at den har befolkningen eller populasjonen som objekt. I forelesningsrekken *Sécurité, territoire, population* fra 1977-78 videreutvikler han dette ved å vise hvordan populasjonen trer fram som styringsobjekt på bakgrunn av problemene til den styringsform som bare er basert på loven og disiplinen.⁶ Det som er slående er at de styringspolitiske problemene og løsningen på dem ikke må forstås som en utvikling av de juridiske og disiplinære maktformene. Her utvikles imidlertid begrepet biopolitikk som del av en styringskunst eller regjeringsrasjonalitet (*gouvernementalité*) der sikkerhet for denne befolkningen blir den viktigste oppgaven.

Biopolitikk som begrep gjennomgår flere transformasjoner, er muligens tvetydig og forlates til slutt. Slik vi ser det kan dette analyseres som en form for retroduksjon der begrepet biopolitikk delvis er formet av tidligere teoretiske begreper som 'disiplinærmakt' og 'maktens mikrofysikk' og det historiske materialet Foucault jobber med som demografi, statistikk og byplanlegging. Foucault leter etter en måte å artikulere denne historiske prosessen der liv blir en del av politikken. At begrepet forblir uklart viser at begrepet er noe som 'reforhandles' underveis i analysen.

La oss derfor si at Foucault 'bruker historien' i en generativ og retroduktiv forstand. Med det mener vi at han ikke bruker historien for 'å bevise' teorien, men for å utvikle og generere nye teoretiske begreper og forståelsesrammer. For at dette skal være faglig overbevisende, i det minste overfor samfunnsvitere og historikere, bør kilde-materialet på den ene siden være nytt eller være satt sammen på en ny måte. På den andre siden må de teoretiske eller analytiske begrepene samtidig være tilstrekkelig forankret og dokumentert i det. Kildematerialet som blir benyttet er selv med på å generere nye begreper, og 'bruk av historien' bør derfor ikke tenkes som en rent instrumentell måte å eksemplifisere eller gjenfinne egen teori.

Men, og dette kan ikke understrekes nok: *Hvorvidt epistemet, biopolitikk eller dispositivet vil være fruktbare begreper i tilknytning til videre idéhistorisk arbeid og analyser, vil være avhengig av at man starter et nytt retroduktivt arbeid, som igjen krever at den idéhistoriske hypotesen må reforhandles.*⁷

Eller, som Foucault så vennlig oppfordret oss til, "det står ham [leseren] naturligvis frit for at gjøre hvad han vil med bogen [*Ordene og tingene*], som han har været så elskværdig at ville læse" (Foucault 2003: 16).

Problematisering mellom retroduksjon og det 'historisk fremmede'

I tillegg til retroduksjon, og genereringen av begreper gjennom arbeidet med et historisk materiale, som en ikke-instrumentell måte å bruke historie på, mener vi også å lokalisere en litt annen måte å tenke bruk på som er knyttet til det man kan kalle 'det fremmede' i historien. Det som knytter 'det fremmede' i historien sammen med retroduksjonen som en ikke-instrumentell bruk av historien, er begrepet problematisering.

I tillegg til at vi mener retroduksjon implisitt reflekterer Foucaults egen teoretiske praksis, er det også en eksplisitt referanse til Foucault hos Glynos og Howarth som knytter an til begrepet problematisering, som del av et lengre *resonnement* for politisk og sosial teori:

Jobbende innenfor dette ontologiske rammeverket består vårt overliggende argument av fem elementer som alle er relatert til hverandre: problematisering, retroduktiv forklaring, logikk, artikulasjon og kritikk. Ved å støtte oss til Foucault starter vi med ideen om en problem-orientert tilnærming til sosial og politisk analyse (Glynos og Howarth 2007: 11).

Glynos og Howarth viser til det andre bindet av seksualitetens historie, *Bruken av nytelsene*, når de refererer til begrepet problematisering. Her skriver nemlig Foucault at problematiseringer er det: "gjennom hvilke væren gir seg som noe som kan og må tenkes og de praksisene som disse problematiseringene dannes ut fra" (Foucault 2001e: 17). Som en meget interessant bemerkning skriver de videre at: "Vår tilnærming til sosial og politisk analyse er en type problemdrevet, heller enn metodedrevet, forskning" (Glynos og Howarth 2007: 167). Vårt poeng er at forfatterne her med utgangspunkt i problematiseringsbegrepet til Foucault tar oss vekk ifra skillet mellom teori og empiri og at problematisering er noe som befinner seg mellom disse.

Den retroduktive slutningsformen har altså Foucaults begrep 'problematisering' som et av flere utgangspunkt. Vi skal nå se nærmere på dette begrepet slik det ble brukt av Foucault, og hvordan det i etterkant er blitt forstått av Judith Revel.

I følge Foucault selv var 'problematisering' et begrep han tok i bruk for å etablere en tenkningens historie ved å distansere seg fra den eksisterende idé- og mentalitetshistorien (Foucault 2001b: 1416). Idéhistorien forstod han som "analysen av representasjonssystemer" og mentalitetshistorien som "analysen av holdninger og handlingsmønstre" (Foucault 2001b: 1416). I følge Revel oppfattet han også disse retningene for å være enten for konstruktivistisk eller for empiristisk. 'Problematisering' skulle nemlig verken betegne en:

representasjon av et allerede eksisterende objekt, og heller ikke en diskursiv konstruksjon av et nytt objekt, men samlingen av diskursive og ikke-diskursive praksiser som får objekter til å komme til syne som enten sant eller falskt, og som konstituerer disse som objekt for tenkningen (være seg som del av moralsk refleksjon, vitenskapelig kunnskap, politisk analyse osv.) (Revel 2002: 80).

'Problematisering' skal på dette vis gjøre rede for hvordan et saksforhold blir konstituert som noe problematisk for tenkningen, og for hvordan det utvikles strategier for å løse dem.⁸ For Foucault var dette et analysegrep som var nødvendig fordi han mente å ha oppdaget at et sett med vanskeligheter eller utfordringer, det være seg moralske, vitenskapelige eller politiske, på en og samme tid kunne få flere og helt ulike løsninger. Det som det i følge Foucault var nødvendig å forstå, var "det som gjorde dem alle mulige: det punktet som rotfestet deres samtidighet" (Foucault 2001b: 1416-1417). Slike punkter ble av Foucault kalt 'modes de problématisations' eller problematiseringsmåter, og det vesentlige med disse var at de verken kunne forstås som teleologisk fastlåste eller tilfeldig eksperimentelle praksiser. Selv om et historisk forhold i sin samtid kunne problematiseres på forskjellige måter, og forskjellige løsninger gis, var det ikke slik at én av disse var den historisk nødvendige og riktige, eller at mangfoldet av løsningsforslag vitnet om historiens tilfeldige virvar. På tross av at det kunne påvises både historisk og samtidig diskontinuitet i hvordan saksforhold ble problematisert, det vil si oppfattet, forstått og foreslått løst, mente Foucault at denne divergensen kunne forklares i en felles problematiseringsmåte.

Foucault brukte også *problem* som betegnelse på et undersøkelsesområde i motsetning til en historisk *periode*, og denne distinksjo-

nen gjorde seg gjeldende for eksempel i debatten med historikeren Jacques Léonard (se Léonard 1980 og Foucault 2001c). Foucault mente at Léonards krav om historikerens totale oversikt over alle mulig relevante forhold, og absolutte nøyaktighet i omgangen med kildene først og fremst gjaldt dersom man hadde en *époque* som undersøkelsesobjekt. Den som derimot vil behandle et *problem*, skriver han,

må følge andre regler: materialutvalg i funksjon av og gitt av problemet, spissing av analysen mot de elementer som kan tenkes å løse det, og å etablere de relasjoner [mellom elementene] som må til for å løse problemet (Foucault 2001c: 832).

Problematisering og diskontinuitet som det 'historisk fremmede'

Revel mener at fokuset på problematisering og problemer viser hvor sterkt Foucault stod i gjeld til tradisjonen etter den franske epistemologien, og særlig Canguilhem, og at dette er noe som er underkommunisert i den gjengse tilnærmingen til hans arbeider (Revel 2008: 145). Foucault hevdet selv, i innledningen til den engelske oversettelsen av *Le normal et le pathologique*, at Canguilhems styrke først og fremst er at han:

insisterer på at lokaliseringen av diskontinuiteter for ham verken er et postulat eller et resultat, men heller en måte å arbeide på [*manière de faire*], en prosedyre som passer så godt sammen med vitenskapshistorien fordi den overensstemmer med vitenskapshistoriens undersøkelsesobjekt (Foucault 2001d: 434-435).

En historieskriving som forsøker å få fram brudd der vi vanligvis tenker at det er kontinuitet er altså en 'måte å arbeide på', som Foucault her krediterer Canguilhem. Hele diskontinuitetsproblematikken må slik vi ser det sees i forbindelse med Canguilhem og Foucaults bruk av det de kaller et fremmed materiale. Ut fra dette avtegner det seg en helt bestemt form for 'bruk av historien' som en måte å generere ny tenkning. Foucault uttrykker dette i *Bruken av nytelsene*:

Det finnes alltid noe latterlig i den filosofiske diskursen når den fra utsiden vil befale andre, fortelle dem hvor sannheten finnes og hvor

dan man finner den, eller når den i naiv positivitet påtar seg på å opprette en domstol for dem. Men det er dens rett å utforske det som i dens egen tenkning kan forandres ved hjelp av den øvelse den gjør med en viten som er fremmed for den (Foucault 2001e: 16).

Filosofien kan altså i følge Foucault ikke lage lover for andre, men kan benytte kunnskap som er den fremmed for å utfordre *sin egen tenkning*. Det står i direkte forlengelse av den epistemologiske tradisjonen fra Gaston Bachelard og George Canguilhem, som begge la stor vekt på det filosofikritiske aspektet i sin vitenskapshistoriske praksis.⁹ Det er vanskelig å ikke se det ovenstående sitatet som påvirket av Canguilhems kjente passasje fra *Le normale et le pathologique*. Canguilhem skriver i innledningen til denne at: "For den filosofiske refleksjonen er alt fremmed materiale godt, og vi legger gjerne til at alt materiale for å være godt må være fremmed." (Canguilhem 2007: 7)

Vårt poeng er å få frem at Foucaults 'vitene som er fremmed' og Canguilhems 'fremmede materiale' har en kritisk virkning på vår tenkning og de fortellinger som bygger opp forestillingene om denne tenkningen. Det 'fremmede' krever at vi forholder oss til historien på en ny måte ved for eksempel å fortelle på en annen måte (diskontinuitet heller enn kontinuitet) eller danne nye begreper (episteme, biopolitikk). Selv om det som skal kritiseres ikke er nøyaktig det samme hos disse to, er både fremgangsmåten og det som skal kritiseres beslektet. Mens Canguilhem nærleser tekster fra biologiens og medisins historie, er Foucault opptatt av et langt bredere spekter av tekster. Mens Canguilhem jobber kritisk med den vitenskapelige rasjonalitetens historie, jobber Foucault kritisk med historiene til ulike vitensformer (som klinikken og galskapen) delvis i forhold til institusjoner. Det er ved å framvise en 'annen' eller 'fremmed' historie at den historiske praksis får en kritisk virkning. Hva er det så Canguilhem og Foucault sine studieobjekter har til felles? Problemet som både Canguilhem og Foucault påpeker, er at begreper som vitenskap, galskap og rasjonalitet blir tenkt på som det samme, eller som utviklingen av det samme, gjennom historien. Den vitenskapelige rasjonalitetens utvikling blir presentert som en sammenhengende kumulativ bevegelse slik som utviklingen av friheten og den menneskelige subjektiviteten er det. Fra dette perspektivet blir historie – som en kontinuerlig prosess – noe som

bygger opp våre forestillinger.

For Foucault og Canguilhem er det derimot avgjørende å utfordre disse forestillingene ved å undersøke om historien faktisk viser utviklingen av rasjonaliteten og friheten etc. Og her kommer begrepet diskontinuitet inn. Ved å nylese kjente historiske tekster og/eller grave fram nye og ukjente tekster viser Canguilhem og Foucault at historien er preget av brudd og diskontinuitet, der man trodde det var kontinuitet. Diskontinuiteten artikulterer dette fremmede i historien som igjen virker kritisk på våre forestillinger. Vi kan dermed si at det fremmede i historien brukes til å få fram diskontinuiteter, som igjen er med på å utfordre tenkningen vår.

Om vi da ser samlet på det retroduktive aspektet ved Foucaults tenkning og påvirkningen fra den franske epistemologien med temaer som diskontinuitet og problematisering, så ser vi at det de har felles, og som underbygger vår lesning, er at det er arbeidet med det historiske materialet som skaper bevegelse i tenkningen og at det skaper bevegelse i tenkningen nettopp fordi materialet er fremmed for de begreper og det analytiske utgangspunktet vi vanligvis tenker med. Det vil si at det materialet Foucault jobber med, eller måten han jobber med dette materialet på, er et 'fremmed materiale' fordi det er fremmed for de teoretiske begrepene vi har til rådighet: Det weberianske maktbegrepet griper ikke den formen for makt Foucault vil synliggjøre med begrepet disiplin, begrepet biopolitikk griper det aspektet ved makt som ikke lar seg fange av makten uttrykt gjennom loven, episteme formulerer enn annen form for analyse enn vitenskapshistorien ved at det griper det diskontinuerlige i kunnskapstransformasjonen. Det fremmede materialet frambringer altså et nytt begrepsapparat, som blir til nettopp i dette møtet.

Noen problemer med Foucault, historieskrivningen og vår lesning

Det kan være interessant å se på to forskjellige lesemåter som, slik vi ser det, har vært dominerende i Foucault-resepsjonen.

På den ene siden har vi hovedsakelig filosofer og sosiologer som hovedsakelig har vært opptatt av Foucault fra et teoretisk ståsted, og som av denne grunn rimeligvis har en lite reflektert forståelse av det historiefaglige arbeidet. Her står det subjekt- og maktkritiske

aspektet sentralt, og det viktigste er konklusjonen av den historiske analysen: at subjekter og objekter er en fiksjon som er historisk konstruert. Det historiske materialet kan således 'brukes' som eksempel på en allerede bestemt teori om makt og subjektivering. Det tydeligste eksempelet på dette er Paul Rabinows lesning, oversettelse og formidling til et engelskspråklig publikum. Men også flere av de som utgjør de viktigste stemmene i de såkalte amerikanske og britiske Gender-, Cultural- og Queer-Studies, som Judith Butler, Ernesto Laclau og David Halperin, bærer preg av en slik arbeidsmåte.¹⁰ Gilles Deleuze plasserer også 'det historiske' i bakgrunnen for en analytisk og filosofisk forståelse av kunnskap og makt, det samme gjør mer nylig maktkritikk à la Michael Hardt og Antonio Negri.¹¹

På den andre siden har vi en gruppe historikere som i hovedsak er opptatt av Foucaults bruk av empiri og som ofte kritiserer ham for 'å bruke' historiske kilder selektivt og tendensiøst, og for av denne grunn ikke ha dekning for de overbyggende syntesene han trekker ut av dem. Et klassisk eksempel på dette er kritikken historikeren Jacques Léonard kom med i 1980 angående Foucaults bok *Overvåkning og Straff* (1975). En vennligsinnet, men likevel kritisk leser av Foucault, er den norske idéhistorikeren Espen Schaanning. Han har en interessant og kritisk bemerkning til Foucault i bind 2 av sin doktorgradsavhandling *Fortiden i våre bender*. I gjennomgangen av filologien og dannelsen av det moderne epistemet skriver Schaanning:

Man er imidlertid fristet til å spørre: [...] Hvorfor er det filologien som får stå som representant for det nye epistemets språkoppfatning, når det vitterlig også er andre syn på språket i omløp-retninger som nettopp er opptatt av språket som tegnsystem? Det kan virke som om dette har en bestemt grunn: Filologiens tankesystem passer best med det tankesystem han påviser innenfor biologi og politisk økonomi (Schaanning 2000: 273).

Schaanning er altså kritisk til Foucaults kildeutvalg og -utelatelser, og at han ved det 'bruker historien' på en bestemt måte. Dette blir problematisk fordi det da virker som det er teorien om eksistensen av epistemene og de historiske diskontinuitetene som overstyrrer den historiske praksisen.¹² Og er ikke poenget at den teorien

vi forstår historie gjennom skal problematiseres av den historiske praksisen?

Det skal sies at langt i fra alle historikere har vært like skeptiske. Noen, som Paul Veyne, har vært overstrømmende positive, og til og med hevdet at Foucault har ”revolusjonert historiefaget”. Ved å konsentrere seg om det historisk singulære, ble han den første ”fullstendig positivistiske historikeren,” skriver Veyne, og viste med det at ”det som er, kunne ha vært annerledes, menneskelig kunnskap er arbitrær, i Mauss’ betydning, og den oppstod ikke av seg selv, til tross for at det kan virke slik, både for samtidens mennesker og for deres historikere [...]” (Veyne 1978). På denne måten mener Veyne at Foucaults ‘historiske skeptisisme’ har demonstrert at våre forstandskategorier, og dermed all vår kunnskap, må være historisk betinget. ”Det finnes ikke noe annet enn historiske *a priori*,” skriver Veyne i sin siste bok (2008: 37).

Slike positive lesninger ble også langt mer vanligere blant historikere i Norge utover 1990-tallet, selv om det som regel, og kanskje med god grunn, har ført til ganske opphetede historiefaglige debatter.¹³

For filosofene er en lemfeldig bruk av historien uproblematisk, men for historikerne medfører en tendensiøs bruk av kildene at de teoretiske poengene blir stående uten grunnlag. Selv om filosofene er positive og historikerne ofte er kritiske, er de allikevel enige om hva vi skal forstå som ‘bruk av historie’ i Foucaults forfatterskap.

Disse to ulike lesningene vitner begge om at bruk av historien innebærer at filosofisk teori og det historiske materialet (kildene) er adskilt fra hverandre uten noen form for gjensidig påvirkning. Med andre ord blir det historiske og bruken av det tenkt instrumentelt.

Når det gjelder den diskontinuerlige historieskrivningen kan man spørre seg om ikke diskontinuiteten, som en problematisering av våre forestillinger om rasjonalitet og vitenskap, i dag er blitt ‘mainstream’, og, i forlengelsen av det, om en slik problematisering har en like stor kritisk kraft som den hadde tidligere. Vi mener selv sagt at det er lite fruktbart å repetere Foucault sine eksempler for å demonstrere gyldigheten av hans teorier. Mer fruktbart vil være å anvende hans begreper som et utgangspunkt for å analysere et nytt materiale, men også denne bruk må være retroduktiv. På den andre siden kunne man nok hevde at den diskontinuerlige tenkningen

også kunne være nyttig samtidskritikk for oss. Troen på framskrittet som vi ser i dag viser at en problematisering av de kategorier og begreper vi holder som de samme gjennom historien er på sin plass. Når for eksempel Steven Pinker viser oss at vi lever i den minst voldelige tidsalder (Pinker 2011) så er det en indikator både på at den teleologiske historien lever, og at begrepene man benytter er tenkt som transcendent størrelser utenfor historien: 'Vold' er en målbar og statistisk størrelse som kan projiseres på enhver epoke. Denne kritikken kan selvsagt enhver humanist komme med. Likevel er det noe å lære i måten Foucault danner og utvikler begreper på, som kan gripe de diskontinuerlige transformasjonene i historien.

Mener vi så at det ikke finnes spor av instrumentell bruk av historie hos Foucault? Finnes det ikke eksempler på at Foucault har en politisk agenda med sin historieskrivning som når han går fra å kalle sin historieskrivning for arkeologi til å kalle den genealogi? (Foucault 2001a) I takt med at temaene Foucault blir opptatt av dreier mot makt, blir genealogien 'en antivitenskap' som ikke tar sikte på å være mer oppmerksom eller eksakt, men på "å gjøre motstand mulig og kjempe mot diskursens orden" (Foucault sitert i Revel 2008: 63). Vi benekter verken at dette er en del av Foucaults forfatterskap eller at dette skulle være interessant. Det er heller ikke vårt poeng å rekonstruere en 'konsistent Foucault', eller å vise hva Foucault 'egentlig' drev på med. Likevel er ikke rasjonalismen helt borte i genealogien da den fortsatt har som mål å vise at historien kan presenteres på en alternativ måte som gjør at vi må tenke og eventuelt handle annerledes. Men selv om han her har en eller annen form for frigjøring som agenda, må likevel også denne måten å presentere fortiden på være overbevisende for å ha en virkning.

Et annet spørsmål som angår retroduksjon, er om dette begrepet som en lesning av Foucaults bruk av historien er velegnet til å fange det særegne ved Foucaults historiske arbeidsform? For kan man ikke karakterisere mye annen human- og samfunnsvitenskapelig forskning på denne måten? På en måte står det åpent om begrepet klarer å gripe det særegne ved Foucaults arbeidsform. Begrepene Foucault utvikler blir jo like fullt stående som særegne for Foucaults forfatterskap. På den andre siden mener vi at det må gå an å stille spørsmålstegn ved om Foucault er like særegen på alle punkter. Det ligger et enigmatisk skjær over Foucaults tenkning

som kan gjøre tenkningen hans mindre klar enn den er.

Hva betyr bruk av historien?

Om vi da skal oppsummere disse refleksjonene omkring bruk av historien, hva kan vi så si om Foucaults bruk av den? Vi mener å ha lokalisert to ikke-instrumentelle former for bruk av historie.

For det første mener vi at man kan forstå Foucaults teoretiske begreper, som for eksempel 'episteme' eller 'biopolitikk', som retroduktive i Glynos og Howarths forstand. Der begrepet 'biopolitikk' viser sin retroduktive karakter over flere arbeider, er det retroduktive ved 'episteme' hovedsakelig lokalisert innenfor *Ordene og tingene*. I tillegg viser den retroduktive tenkemåten seg i at Foucault forlater episteme til fordel for dispositiv, nettopp fordi materialet begynner å omfatte institusjoner og praksiser, og ikke bare diskurser. Materialet Foucault benytter seg av er historisk, og man kan derfor si at han bruker dette materialet til å generere begreper. *Men ikke i en instrumentell forstand, der han på forhånd vet hva han vil finne og kun er på jakt etter eksempler.*

Den andre formen for ikke-instrumentell bruk er beslektet med den første, ved at det historiske materialet kan karakteriseres som 'fremmed'. Historikerens praksis, og arbeid med kilder, er på en måte fremmed for tenkningen. Dette knytter Foucault til Canguilhems vitenskapshistoriske prosjekt. Det historiske materialet må enten være nytt, eller settes sammen på en slik måte at det virker forstyrrende på den eller de som skal tenke. Dette gjelder så vel historikeren som tenker ut fra epoker, som filosofen eller samfunnsviteren som tenker ut i fra en idealforestilling om den menneskelige frihet eller rasjonalitet, og deres realisering i historien. Historien kan ikke av denne grunn brukes vilkårlig, nettopp fordi den må være overbevisende for å virke forstyrrende.

Forbindelsen mellom den første og den andre formen for ikke-instrumentell bruk, er å finne i at de begge demonstrerer at det er arbeidet med fremmed historiske materialet som skaper bevegelse i tenkningen. Det handler både om å utfordre måtene vi tenker på ved å vise grensene for begrepene vi bruker, og samtidig at vi må jobbe med å sette det vi ikke forstår på begrep. Denne doble bevegelsen er både rasjonalitetskritisk og rasjonell, ved at den ønsker å utfordre våre forestillinger og samtidig bestreber seg på å gi det som eventuelt er fremmed for vår sedvane et nytt språk. Foucault kritiserer og utfordrer våre

analytiske begreper nettopp ved å analysere. Å sette nytt historisk materiale og felter, som man vanligvis ikke tenker har noen forbindelse, i sammenheng med hverandre, krever en teoretisk ytelse som går ut over de analytiske begrepene og kategoriene Foucault har til rådighet. Han blir faktisk tvunget til å gå ut over sine egne begreper.

Det man kan lære av Foucaults retroduktive og ikke-instrumentelle tenkemåte er i det minste to ting. For det første kan man bruke Foucaults egne begreper til å undersøke et nytt ("fremmed") materiale. Samtidig vil dette nye eller fremmede materialet være med på å sette Foucaults begreper i tvil, ikke reproducere dem. Slik kan vi la oss inspirere av *måten* Foucault jobber på ved å selv utvikle nye begreper i møtet med et materiale, i stedet for å dogmatisk gjenfinne eksempler som bekrefter hans egne.

Noter

- 1 I følge forfatterne er det Reichenbach som er først ute med å artikulere dette skillet, mens Karl Popper antar det (Glynos og Howarth 2007: 19).
- 2 For den som har kjennskap til den franske vitenskapsfilosofitradisjonen etter Auguste Comte er dette ikke noe nytt. Dominique Lecourt påpeker nemlig i boken *La philosophie des sciences* at: "Den franske positivismen er på ingen måte presentert som en empirisme. Den forklarer ikke kunnskapens begynnelse (genèse de la connaissance) ut i fra det som er sanselig gitt. Det som kommer først er, i følge ham [Comte], 'spekulasjonen' [...] For å få kunnskap må man selvfølgelig observere, men for å observere må man være satt i bevegelse av 'en eller annen teori'." (Lecourt 2001:93). Poenget er her at også Foucault står innenfor en slik vitenskapelig tenkemåte.
- 3 Slik vi tolker det er det noe slikt Foucault har i tankene når han i tiltredelsesforelesningen på *Collège de France (L'ordre du discours)* takker mytologen Georges Dumezil. Det er Dumezil "som har lært meg å finne fram til systemet av funksjonelle korrelasjoner ved hjelp av et spill av sammenligninger". Sitert av Erling Sandmo i introduksjonen til den norske utgaven av *Galskapens historie* (Foucault 2000: xiii).
- 4 Judith Revel skriver om overgangen mellom episteme og dispositiv at: "I realiteten ble episteme, brukt av Foucault først og fremst i *Les mots et les choses* tilogmed slutten av 1960-tallet, litt etter litt byttet ut med termen dispositiv. Faktisk er episteme et spesifikt diskursivt dispositiv, mens 'dispositiv' på den måte Foucault bruker det ti år senere inneholder også institusjoner

- og praksiser, det vil si 'alt det ikke-diskursivt sociale' " (Revel 2008: 42).
- 5 For en meget god og klar drøfting av biopolitikk se Farsethås (2009).
 - 6 Se eksempelvis Lillebø (2007).
 - 7 Vi har tidligere skrevet om faren med å lese Foucault for statisk, og å bruke hans begreper som utgangspostulater for idéhistoriske undersøkelser i en kritisk artikkel om den 'idéhistorisk intervenserende Foucault', Se Lillebø og Vik (2009).
 - 8 Denne måten å tenke på er åpenbart en påvirkning fra Canguilhem som i artikelsamlingen *Idéologie et rationalité* utvikler en tenkning om vitenskap og ideologi eller ikke-vitenskap. Canguilhem (2000).
 - 9 Se: Canguilhem (2007: 7) og Bachelard (2004).
 - 10 Rabinow abstraherer først og fremst en *metode* av Foucault, som han kaller *History of the Present*. Den er "en måte å vise det tilfeldige ved det samtidige, og derved bidra til å skape en mer åpen fremtid." Se Rabinow 1985 og Rabinow og Dreyfus 1983. Takk til redaksjonsmedlemmene for innspill om amerikansk og britisk Gender, Cultural og Queer Studies.
 - 11 Se Deleuze (2004). Denne lesningen er koblet til nietzschianske lesninger av Foucault. Et eksempel på dette er Alan D. Schrifts bok *Nietzsche's French legacy* (Schrift 2004) Vi mener ikke at subjektsskritikken på noen måte er irrelevant for Foucault, men heller at den får en slags forrang foran det historiske. Judith Revel skriver i *Dictionnaire de Foucault* at det utover på 70-tallet ble en distanse mellom Foucault og Deleuze som må forstås i fraværet av historisk tenkning hos Deleuze. Mens 'brudd' og 'hendelser' er ontologiske størrelser for Deleuze, må dette for Foucault tenkes historisk. Revel skriver at: "Fra dette synspunkt er Deleuze bergsonianer, mens Foucault først og fremst er canguilhemianer" (2008: 50-151). Se også: Hardt og Negri (2000).
 - 12 Filosofen Paola de Cuzzani gjør et lignende poeng når hun i sin bok *À lire medisen* om den franske medisinfilosofien kritiserer Foucaults bruk av sitt materiale i *Klinikkens fødsel* (Foucault 1963, de Cuzzani 2003: 176).
 - 13 Særlig kjent er den såkalte "sannhetsdebatten" i det norske *Historiske tidsskrift*. Den ble satt i gang etter at Erling Sandmo disputerte med avhandlingen "Slagsbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot enveldet," ved Universitetet i Oslo. Se: Imsen 1998, Sandmo 1999a, 1999b, 2000, Dahl 1999, Kjeldstadli 1999, Tønneson 2000, Førland 2000.

Litteratur

- Bachelard, Gaston (2004, [1938]): *La formation de l'esprit scientifique*, Paris: Vrin.
- Canguilhem, Georges (2000) : *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*, Paris : Vrin.
- Canguilhem, Georges (2007, [1966]): *Le normal et le pathologique*, Paris: PUF.
- de Cuzzani, Paola (2003): *Å lese medisinen*, Oslo: Spartacus forlag.
- Deleuze, Gilles (2004, [1986]) : *Foucault*, Paris: Les éditions du minuit.
- Farsethås, Hans Christian (2009) : ”Disiplin, biopolitikk og regjering”, *Agora. Journal for metafysiske spekulasjon*, vol. 27, nr. 2-3, s. 225-246.
- Foucault, Michel (1963): *Naissance de la clinique*, Paris: PUF.
- Foucault, Michel (1966): *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1975): *Surveiller et punir*, Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1984): *L'usage des plaisirs*, Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1997): *Il faut défendre la société*, Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (2000, [1963]): *Galskapens historie*, Oslo: Bokklubben Dagens bøker.
- Foucault, Michel (2001a, [1971]): ”Nietzsche, la généalogie, l'histoire”, i *Dits et écrits* vol. 1: 1954-1975, Paris: Gallimard, s. 1004-1024.
- Foucault, Michel (2001b, [1984]): ”Polémique, politique et problématisations” i *Dits et écrits* vol. 2: 1976-1988, Paris: Gallimard, s. 1410-1417.
- Foucault, Michel (2001c, [1980]): ”La poussière et le nuage” i *Dits et écrits* vol. 2: 1976-1988, Paris: Gallimard, s. 829-838.
- Foucault, Michel (2001d, [1978]): ”Introduction par Michel Foucault” i *Dits et écrits* vol. 2: 1976-1988, Paris: Gallimard, s. 429-442.
- Foucault, Michel (2001e, [1984]): *Bruken av nytelsene*, Oslo: Pax forlag.
- Foucault, Michel (2002, [1976]): *Viljen til viden*, Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Foucault, Michel (2003, [1966]): *Ordene og tingene*, København: Gyldendal.
- Foucault, Michel (2004): *Sécurité, territoire, population*, Paris: Gallimard.
- Førland, Tor Egil (2000): ”Det er ikke sant alt som glitrer”, *Historisk tidsskrift*, vol 79, nr 1, s. 101-117.
- Glynos, Jason og David Howarth (2007): *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*, New York: Routledge.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2000): *Empire*, Harvard: Harvard University Press.
- Imsen, Steinar (1998): ”Kunsten å konstruere”, *Historisk tidsskrift*, vol. 77, nr. 4, s. 480-501.
- Kjeldstadli, Knut (1999): ”I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie?”, *Historisk tidsskrift*, vol. 78, nr. 3, s. 374-386.
- Léonard, Jacques (1980): ”L'historien et le philosophe. À propos de *Surveiller et Punir. Naissance de la prison*”, i M. Perrot (red.), *L'impossible Prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIXe siècle*, Paris: Éd. du Seuil.

- Lillebø, Jonas (2007): "Mellom makt og styring", *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*, vol. 25, nr. 4, s. 234-253
- Lillebø, Jonas og Bjørnar Mortensen Vik (2009): "Espen Schaannings Foucault: Idéhistoriske intervensjoner i den norske Foucault-resepsjonen", *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*, vol. 27, nr. 2-3, s. 136-161.
- Lecourt, Dominique (2001): *La philosophie des sciences*, Paris: PUF.
- Pinker, Steven (2011): *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence in History and its Causes*, London: Allen Lane.
- Rabinow, Paul (1984): *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books.
- Rabinow, Paul og Hubert Dreyfus (1982): *Michel Foucault, Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Revel, Judith (2002): "La pensée verticale: une éthique de la problématisation" i Frédéric Gros (red.), *Foucault: le courage de la vérité*, Paris: PUF, s. 63-86.
- Revel, Judith (2008): *Dictionnaire Foucault*, Paris: Éd. Ellipses.
- Revel, Judith (2010): *Foucault: une pensée du discontinu*, Paris: Mille et une nuits.
- Sandmo, Erling (1998): "Slagsbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet", Dr.philos avhandling, Universitetet i Oslo.
- Sandmo, Erling (1999a): "Kunsten å diskutere", *Historisk tidsskrift*, vol. 78, nr. 1, s. 97-110.
- Sandmo, Erling (1999b): "Mer og mindre sannhet", *Historisk tidsskrift*, vol. 78, nr. 3, s. 386-399.
- Sandmo, Erling (2000): "Historie som fasit", *Historisk tidsskrift*, vol. 79, nr. 3, s. 402-419.
- Schaanning, Espen (2000): *Fortiden i våre hender* vol. 2: *Historisk praksis*, Oslo: Unipub forlag.
- Tønneson, Kåre (2000): "Om 'det samme'", *Historisk tidsskrift*, vol. 79, nr. 1, s. 97-99.
- Veyne, Paul (1978): "Foucault révolutionne l'histoire" i Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris: Éd. du Seuil.
- Veyne, Paul (2008): *Foucault. Sa pensée, sa personne*, Paris: Albin Michel.

